

Репресії інтелігенції Поділля в 30-ті роки ХХ століття та шляхи її реабілітації

На архівних матеріалах відстежуються партійно-державні заходи згортання політики коренізації, репресії та реабілітації безневинно засуджених громадян.

Ключові слова: коренізація, репресії, реабілітація, позасудові органи, контрреволюційні злочини.

Українське суспільство постійно хвилюють проблеми складного і суперечного шляху становлення, діяльності репресивної тоталітарної системи, яка залишила свій слід на українській землі, скалічивши долі мільйонів безневинних людей. За роки сталінського терору чимало з них безневинно були страчені, замордовані в енкаведистських таборах.

Наукові дослідження проблематики культурного життя національних меншин Поділля, репресивної та реабілітаційної політики у їхньому середовищі започатковано недавно. Зокрема наукові дослідження Рубльова О. С., Григорчука П. С., Скляренка Є. М., Савчука В. О., Завальнюка О. М., Нестеренка В. А., Жежицького В. Й., Кротік Н. Л. та інших розкривають маловідомі сторінки нашої держави, подаючи на розсуд громадськості своє бачення складних суспільно-політичних процесів того часу¹.

Метою зазначеної статті є аналіз впливу тоталітаризму на культурно-освітні процеси в Подільському регіоні, висвітлення шляхів реабілітації інтелігенції регіону в 50-х роках ХХ століття.

Запроваджена політика коренізації у 20-ті – на початку 30-х років ХХ століття мала певні досягнення у культурному житті Поділля, зокрема серед національних меншин, яка направлялася на створення мережі загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ, середніх навчальних закладів. Національними мовами велася робота в клубах, бібліотеках, хатах-читальнях та інших культурних установах.

Враховуючи інтерес національних меншин до центральних та періодичних видань, місцеві органи влади, починаючи з 1930 року, проводили значну роботу щодо створення газет, які б видавалися польською мовою. Протягом двох років у Проскуріві виходила польською мовою газета, яка в 1932 році була реорганізована, внаслідок чого з'явилося 8 польських вкладок до районних українських газет. 5 березня 1933 року Вінницький обком КП(б)У визнав за доцільне в Городоцькому, Заславському, Шепетівському та Бердичівському районах реорганізувати польські вкладки в окремі газети².

Реорганізація періодичних видань призвела до утворення в регіоні 8 районних польських газет з випуском 8-10 разів на місяць та щоденної Проскурівської польської газети "Колективіста пограниччя", яку очолив редактор Воронецький. На базі Бердичівської районної єврейської газети вирішено було видавати обласну газету "Дер Альбетер" єврейською мовою³.

Постійна увага до питань національно-культурного розвитку меншин вимагала не тільки широкої інформації населення про політичні події, економічне життя, а й задоволення його потреб у літературі мовами національних меншин, підтримки єврейських, польських та інших культурно-освітніх установ.

Населення брало активну участь у культурному житті, в діяльності агіткультбригад, політсудів, музичних, театральних та військових гуртках. Полонський райвиконком у 1927 році повідомив редакцію газети "Дер Штейн", що військові гуртки працюють не тільки у Полонному, а й у селах, загальна кількість їх учасників перевищувала 2 тисячі осіб⁴.

У Подільському регіоні працювали єврейські, польські, німецькі культурно-освітні осередки, творчі об'єднання. У Кам'янці-Подільському діяли будинок єврейської культури, польський клуб, які проводили різноманітну просвітницьку виховну роботу, організовували дозвілля єврейського та польського населення⁵. Для постановки вистав використовувалися дозволені п'єси єврейського репертуару. Цілком

зрозуміло, що ряд творів було заборонено⁶. Командно-адміністративна система все більше проявлялася в усіх сферах суспільного життя - політиці, економіці, національно-духовній сфері. Репертуари професійних і аматорських творчих колективів були під контролем партійних органів, ДПУ.

Життя національних меншин Поділля: культурне, економічне, побут – привертало увагу місцевих осередків ВУАН. Вагомі здобутки в цьому напрямку в 20-х – на початку 30-х років мало Кам'янець-Подільське наукове товариство. Нові форми вивчення історії і культури польського населення впроваджував Кабінет по вивченню Поділля при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки. Частина матеріалів цих досліджень ввійшла до публікації "Бібліотечка енциклопедії "Поділлязнавства", підготовленої під керівництвом відомого вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського⁷.

Центрами культосвітньої роботи стали окружні музеї. Зокрема, польський відділ Волинського музею нараховував сотні оригінальних експонатів польської культури. Цікаву роботу проводив історико-побутовий відділ Всеукраїнського музею ім. Шевченка. Влітку 1926 р. ним була організована наукова експедиція на Поділля і Волинь, під час якої зібрано чималу збірку вишивок сріблом і золотом, серед картин - твори художника Тропініна⁸.

Значну увагу вивченню історії і культури єврейського населення краю приділяв відділ єврейської культури Бердичівського окружного музею. Силами наукових працівників відділу постійно проводилися експедиції в містечка Михнівка, Погребище, Ізяслав, Шепетівка, Старокостянтинів, Полонне, Меджибіж та інші, що дало можливість за короткий час зібрати цікаві матеріали, розширити експозицію музею до 1205 експонатів⁹. У музеї були облаштовані меморіальні кімнати Т. Шевченка, Шолома Алейхема.

В умовах згорання нової економічної політики, проведення суцільної колективізації значно знизилася увага до розв'язання проблем національно-культурного розвитку краю. Саме тоді почали виразно проявлятися тенденції командно-адміністративної системи, які в умовах становлення репресивно-

тоталітарного режиму всі провали у здійсненні колективізації та інших заходів сталінського керівництва покладали на "шкідників", "дворушників", "замаскованих ворогів", "класововорожі елементи", "націоналістів" і т.д. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. містила вимоги репресій, аж до вищої міри покарання, щодо контрреволюційних елементів.

Як результат, були розпочаті масові "чистки" установ. Починає згортатися політика "українізації". До посилення репресії, зокрема серед інтелігенції, постійно підштовхували постанови ЦК ВКП(б), комітетів місцевих парторганізацій. У постанові листопадового 1933 р. об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У "Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні" поряд з критикою "націоналістичного ухилу" колишнього наркома освіти УСРР М. О. Скрипника вказувалося на "послаблення більшовицької пильності партійних організацій у роботі серед трудящих національних меншостей, особливо серед польської та німецької людності", що призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та інших культурно-освітніх закладів польськими й німецькими фашистськими елементами, деякі з них навіть пролізли в партію¹⁰.

За спеціальною постановою оргбюро ЦК КП(б)У з 9 по 21 листопада 1933 року у Вінницькій області було проведене масове вивчення стану кадрів культурно-освітніх установ. Здійснення "перевірок" покладалося на спеціальні комісії, до складу яких входили представники партійних комітетів, Наркомату освіти, працівники ДПУ. Доцільність цієї роботи була зумовлена тим, що в результаті утворення нових технікумів (Проскурівського педагогічного, Полонського та Бердичівського агротехнікумів), організації курсів короткотермінової перепідготовки вчителів у регіоні значно зросла чисельність молоді польської інтелігенції. Процес омолодження та оновлення складу вчителів у більшості районів, як зазначали комісії, проходив при послабленій пильності та байдужому ставленні відділів народної освіти до справи добору кадрів.

У матеріалах оргбюро було зазначено, що обстеженням охоплено 815 чоловік у 42 районах краю, виявлені факти "засміченості" шкіл антирадянськими елементами. Згідно з рекомендаціями комісії було прийнято рішення про зняття й заміну 83 осіб та додаткове вивчення ще 70 чоловік. Серед цього контингенту 33 чоловіки мали зв'язки за кордоном, 49 - були емігрантами, 19 - перебували у ворожих арміях, 27 - за походженням були представниками експлуататорських класів. У Городоцькому районі було заборонено проживання осіб, які прийшли з-за кордону, в тому числі вчителів, що повернулися із Польщі. Підсумовуючи роботу комісії з обстеження польських шкіл у Вінницькій області, слід зазначити, що із 280 шкіл в серпні 1934 р. були охоплені перевіркою 129, які в новому навчальному році були реорганізовані в українські або ліквідовувалися за браком контингенту учнів. Найбільше – 17 польських шкіл – було закрито в Городоцькому районі¹¹. Зрозуміло, що серед заходів, які пропонувала комісія, крім звільнення з роботи, були арешти й інші акції щодо "антирадянських елементів".

Як правило, перевірки закінчувалися тим, що виявлялися ворожі елементи, звільнялися з роботи і піддавалися репресіям. Після перевірки Славутської польської семирічки комісія зробила висновок, що вчителі школи "проводили націоналістичну роботу серед батьків та інших жителів міста". Директора школи А. І. Фурса після цього було звільнено з роботи, заарештовано, звинувачено у контрреволюційній діяльності і засуджено до трьох років ув'язнення у таборі¹². Його наступника Соколовського С. А. за таким же звинуваченням було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу¹³.

У складних умовах працював нещодавно утворений польський Проскурівський педагогічний технікум. На початок 1933/34 навчального року справи з набором до навчального закладу були під загрозою зриву. Заяви подали лише 50 чоловік замість 90. На тримісячних педагогічних курсах підготовки вчителів молодшого концентру виявили бажання вступити

15 слухачів з 25 запланованих, старшого концентру - 6 замість 30. Невирішеними залишалися проблеми штатних викладачів, забезпечення аудиторним фондом і гуртожитком. Ці та інші питання мав вирішувати директор, проте з 1 жовтня 1933 р. по 1 лютого 1934 р. в навчальному закладі змінилося 4 директори, 2 завідувачі навчальною частиною, звільнено 4-х викладачів. Були заарештовані директори Струтинський, Немінський та виконуючий обов'язки директора Войцехівський, деякі викладачі та студенти¹⁴.

15 лютого 1935 року секретаріат ЦК КП(б)У в постанові "Про перевірку складу студентів польських педтехнікумів у Києві та Проскурові" доручив культпропу ЦК КП(б)У разом з Наркомосом протягом декади перевірити склад студентів та "відсіяти частину, яка не встигає академічно", а після перевірки "ліквідувати Проскурівський польський педтехнікум і перевести студентів технікуму до Київського польського педтехнікуму"¹⁵. На кінець березня з технікуму за "неблагонадійність", "сумнівне походження", академічну неуспішність було виключено 51 особу, 5 студентів за незнання польської мови перевели до українського педтехнікуму, 14 – на короткотермінові курси в Проскурові, й лише 36 студентам дали змогу продовжити навчання в Київському педтехнікумі¹⁶.

Драматично складалася доля педагогів ліквідованих національних шкіл. З інформації начальника управління НКВС по Вінницькій області від 13 липня 1936 р. довідуємося, що із 430 звільнених польських вчителів компрометуючі матеріали отримані на 134 чоловіки, а решта, хоч і не попала в поле зору репресивних органів, як правило, залишалася без роботи¹⁷. З 7 педагогів Солобковецької семирічки дозволили працювати 4, а з 6 вчителів Катеринівської семирічки Миньковецького району – лише 1¹⁸. У Базалійському районі після перегляду комісією польських педагогічних кадрів Малолазучинської семирічки із 9 вчителів дозволили працювати 6 у реорганізованій українській школі¹⁹.

Згортаючи політику коренізації, владні структури посилювали репресії серед національних меншин, і особливо її інтелігенції. Активізації цих заходів сприяв цілком таємний "Оперативний наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР" за № 00485 від 11 серпня 1937 року, який вимагав розгрому антирадянської роботи польської розвідки і ліквідації диверсійно-повстанських боївків "Польської організації військової"²⁰.

Виконуючи рознарядку щодо знищення антирадянських елементів за першою та другою категоріями, маховик репресій набрав великих обертів. Органи НКВС у кожному районі "знаходили" організаційні структури "ПОВ". 26 серпня 1937 р. через 15 днів після горезвісного наказу був заарештований директор польської школи с. Хотень II Плужнянського району Кремінський В. С., який підозрювався у шпигунській діяльності на користь Польщі. Впродовж трьох місяців слідства він категорично заперечував проведення будь-якої антирадянської діяльності. Незважаючи на це, сфальсифікована слідча справа по звинуваченню Кремінського В. С. у злочинах за ст. 54¹⁰ ч. I КК УРСР 25 листопада 1937 року була направлена начальнику УНКВС по Кам'янець-Подільській області²¹. Після цього справа була переслана до Москви. Відповідь не забарилася. За рішенням комісії НКВС і прокуратури СРСР 10 грудня 1937 року Кремінський В. С. засуджений до вищої міри покарання. 30 грудня 1937 року він був страчений²².

На цьому репресії щодо польських вчителів Хотенської семирічної школи не припинилися. У квітні - травні 1938 року були заарештовані шість вчителів поляків: Рибіцький В. А., Кремінський Й. А., Грибовський Б. Й., Вітковський В. С. Зелінський А. М. та директор школи Поліковський А. К. Разом з ними були взяті під варту поляки голова колгоспу Заболоцький С. К., колгоспник Франківський П. К. і робітник залізниці Зелінський А. М. Всі вони звинувачувалися у належності до боївків "ПОВ" і підготовці військового повстання на випадок війни Польщі з СРСР. Незважаючи на те, що слідство не мало ніяких звинувачувальних матеріалів, які б підтверджували їх вину у

скоєнні кримінального злочину, крім власних зізнань, справи цих громадян розглядалися на засіданні особливої трійки УНКВС по Кам'янець-Подільській області, де був винесений вирок на підставі наказу № 00485 – вища міра покарання²³.

У 1956 році син колишнього директора школи Кременського В. С. звернувся з листом до М. Хрущова, в якому зазначав, що батько Вацлав Степанович в минулому член ВКП(б) і його вина щодо контрреволюційної діяльності дуже сумнівна. Сім'я прохала встановити підстави його звинувачення. Відповідь на запит сина не забарилася. 10 серпня 1956 року за підписом начальника обліково-архівного відділу УКДБ по Хмельницькій області надійшла лицемірна відповідь, в якій під розписку було повідомлено, що Кременський В. С. у 1937 році був засуджений до 10 років виправно-трудоу таборів. Зокрема зазначалося, що, відбуваючи строк покарання, він помер 24 грудня 1945 року від склерозу судин головного мозку²⁴. Про смертний вирок "двійки" від 10 грудня 1937 року не було ні слова.

У подальшому, впродовж двох років, у петиціях до Генерального прокурора, Верховного суду УРСР сім'я намагалася дізнатися про долю батька. Після протесту прокурора УРСР Д. Панасюка судова колегія з кримінальних справ Верховного суду УРСР визнала рішення комісії НКВС і Прокуратури СРСР від 10 грудня 1937 року щодо Кременського В. С. безпідставним, у зв'язку з чим провадження по справі припинити²⁵.

Хрущовська "відлига" дозволила сину Рибіцького В. А., рідним Зелінського А. М., Кременського Й. А., Вітковського В. С. розпочати петиційну переписку з вищими урядовими та правоохоронними органами щодо реабілітації їхніх безневинно репресованих батьків. Зокрема після звернення до Голови Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилова син Рибіцького В. А. отримав повідомлення, що його батько Владислав Антонович був засуджений до десяти років виправно-трудоу таборів 19 березня 1938 року (за місяць до фактичного арешту, який був проведений 21 квітня 1938 р.). Відбуваючи покарання, помер 26 грудня 1947 року від

тромбофлебиту. Аналогічні усні повідомлення під розписку про своїх чоловіків отримали дружини репресованих Кременського Й. А. і Зелінського А. М. Ці фіктивні повідомлення не задовольняли родини репресованих. Вони прагнули отримати правдиву інформацію про рідних, що стали жертвами сталінських репресій²⁶.

Вивчення матеріалів кримінальної справи дозволило прокурору ПРикВО 12 березня 1959 року внести протест щодо відміни рішення за звинуваченням вищеназваних осіб²⁷. Військовий трибунал Прикарпатського військового округу постанову "трійки" УНКВС по Кам'янець-Подільській області від 27 вересня 1938 року стосовно Рибіцького В. А., Кременського Й. А., Грибовського Б. Й., Вітковського В. С., Поліковського А. К., Заболоцького С. К., Франківського П. К. і Зелінського А. М. відмінив і справу щодо провадження було припинено у зв'язку з відсутністю складу злочину²⁸. Одночасно було встановлено, що УНКВС по Кам'янець-Подільській області в 1937-1938 роках, коли були заарештовані засуджені, застосовували незаконні методи ведення слідства²⁹.

Підтвердженням цього є матеріали кримінальної справи, за якою проходили і були засуджені Військовим трибуналом співробітники управління НКВС Кам'янець-Подільської області Северин і Крикович. З матеріалів слідства довідуємося, що "з серпня 1937 по серпень 1938 років під слідством перебувало 16 тисяч чоловік, з них до 90 відсотків зізналися в тих чи інших протидержавних злочинах (шпигунство, участь в організаціях і т. д.)". У переважній більшості ці люди заарештовані за неперевіреними свідченнями інших осіб.

Співробітники управління НКВС розкрили "технологію" формування "резидентів і шпигунів" у Кам'янець-Подільській в'язниці. "Як правило, всіх заарештованих на допитах б'ють, в камерах в'язниці чиняться провокації. Побиті заарештовані схиляють свіжих заарештованих давати свідчення і зізнаватися у неіснуючих злочинах".

Северин у свідченнях показав, що "тільки в одній Кам'янець-Подільській області за рік викрили 10 тисяч польських шпигунів. Це "липа" і польській розвідці тут створений ореол не без ворожої роботи. Адже 80 відсотків кримінальних справ направлялися на засідання особливої трійки – і заарештованих, як правило, розстрілюють"³⁰.

Архівні справи репресованих дають підстави стверджувати, що керівництво обласного управління НКВС прагнуло догоджати московському та київському начальству, фальсифікуючи протоколи та кримінальні справи, вибиваючи фізичним шляхом докази, створюючи при цьому бутафорську робочу обстановку боротьби з різного роду антирадянськими елементами.

Водночас з ліквідацією навчальних та інших закладів проходило закриття польських клубів, бібліотек, засобів масової інформації. Підстав для цього було чимало. Починаючи з другої половини 1934 р., польськомовні районні газети починають звинувачуватися у пропаганді ідей націоналізму, хоча в дійсності таких публікацій не було. Славутську газету "Погранічна правда" звинуватили у націоналістичній пропаганді лише тому, що у вересні під час передплатної кампанії на останній сторінці газети був надрукований заклик до передплатників "Кожний, вміючий читати по-польськи, кожен поляк повинен читати польську газету!". Саме через такий "націоналістичний" ухил секретар райкому партії Левицький заборонив розповсюдження крамольного номера газети. Весь тираж був вилучений і знищений.³¹

Поряд з проявом націоналізму, редакції польських газет звинувачувалися в тому, що їх колективи стали пристановищем для "чужих" елементів. Наприклад, оцінюючи склад редакції Шепетівської газети "О більшовицьке колективи", завідуючий відділом культури і пропаганди Вінницького обкому КП(б)У Самутін у доповідній записці бюро обкому 24 грудня 1934 р. зазначав, що сам редактор Немцевіч брав участь у підтримці троцькістської опозиції в Ленінграді... Виступаючи на зборах по обговоренню питання липневого пленуму ЦК ВКП(б), Немцевіч явно підтримав демагогічний троцькістський виступ члена партії директора

друкарні Дратви. За це бюро Шепетівськогб РПК винесло йому сурову догану, а його заступнику Михальському, що головував на цих зборах і теж підтримав троцькістський виступ Дратви, – догану. У колективі редакції працював секретарем Іван Бояновський. Його свого часу звільнено з Проскурівської польської газети. У 1932 р. він працював у газеті в Бердичеві і за прояви "націоналізму" був виключений з комсомолу. С. Л. Кульчицька працювала літпрацівником редакції. Її батько – колишній власник підприємства – та брати працювали за кордоном. З ними Кульчицька підтримувала зв'язки³². Висновок відділу однозначний - таким працівникам не місце в газеті.

Звертаючи увагу на прорахунки, що мали місце в роботі колективів редакцій польськомовних газет Поділля, та недостатню базу читачів, секретаріат ЦК КП(б)У 1 лютого 1935 р. прийняв постанову "Про реорганізацію сітки районних польських газет". У Шепетівському, Полонському та Бердичівському районах Вінницької області у зв'язку з відсутністю достатньої кількості читачів газети ліквідовувалися³³. З 15 квітня 1935 р. припинився вихід газети "Погранична правда" в м. Славуті³⁴. Постановою Проскурівського окружкому КП(б)У "Про ліквідацію польських районних газет" з 1 вересня 1935 р. був припинений випуск газет "Колективіст пограниччя" Проскурівського, "Штурмовик надзбручанський" Городоцького та "Комунар пограниччя" Волочиського районів. Майно цих газет було передано редакціям україномовних райгазет тих же районів, а шрифти - відправлені центральній польській газеті "Глос радзецький". За рішенням партійних комітетів були ліквідовані польські районні газети, що видавалися у Славутському та Ізяславському районах Шепетівського округу³⁵.

Трагічно склалися долі не тільки тих громадян, які працювали в національних культосвітніх закладах або редакціях національних газет, але й осіб, які за родом занять спілкувалися з ними, вирішуючи питання виробничого характеру. До прикладу, заступника редактора Плужнянської

районної газети Єрулевича С. О. без суду і слідства було засуджено "трійкою" управління НКВС по Кам'янець-Подільській області до десяти років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за зв'язок з "ворогом" народу Кремінським В. С., який до арешту працював директором польської школи в с. Хотень II і був сількорівським активістом. Пройшовши поневіряння та приниження в Унжовських та Воркутинських таборах, він за сприянням Верховного суду СРСР зумів домогтися реабілітації. Президія Хмельницького обласного суду, розглянувши 25 березня 1961 року протест прокурора області, прийняла рішення відмінити постанову "трійки" УНКВС від 9 грудня 1937 року щодо звинувачення Єрулевича С. О. через відсутність складу злочину в його діях³⁶.

Вишукуючи шпигунів і контрреволюціонерів карально-репресивні органи вдавалися до грубих підтасовок, у багатьох випадках задовольнялися визнанням заарештованими дрібної вини, як правило, речових доказів їхніх злочинних діянь у справах не було. Свідченням цього може бути діяльність сфабрикованої управлінням держбезпеки Славутського району Кам'янець-Подільської області антирадянської націоналістичної організації, яка ставила за мету насильне відмежування України від СРСР і створення "самостійної буржуазної української держави". У матеріалах слідства зазначалося, що організація була утворена колишніми працівниками районної газети Горським та Ковалевим за прямою вказівкою представника націоналістичного центру Хвильового³⁷.

Організація нараховувала десять осіб, серед яких були редактор районної газети "Прикордонна правда" – Бабець М. П., його заступник – Надієчко М. П., секретар редакції – Шейнфельд Ю. С., вчителі – Бойко О. К. та Марченко Х. К., завідуючий районною бібліотекою – Панасюк М. О., бухгалтер райфінууправління – Теряєв П. І. та інспектор – Гаврилюк В. П., завідуючий районною ощадно касою – Банчик Й. Ш. і касир сільгоспостачу – Береговський В. А. Вони звинувачувалися у шпигунстві на культурному фронті та підривній роботі щодо проведення заходів партії та уряду на селі³⁸.

Незважаючи на те, що семеро із заарештованих не визнали себе винними за сфальсифікованою справою, рішення трійки КНКВС по Кам'янець-Подільській області від 7 квітня 1938 року всі 10 чоловік були розстріляні³⁹.

У 1956 році матеріали кримінальної справи № 4118 за клопотанням родичів репресованих Гаврилюка В. П., Теряєва П. І. та Бабеця М. П. були перевірені обласною прокуратурою. 15 вересня того ж року була винесена ухвала президії Хмельницького обласного суду, якою реабілітовані всі 10 чоловік, засуджених із Славутського району. На запити матерів Гаврилюка В. П. і Теряєва П. І. щодо долі їх синів з обліково-архівного відділу УКДБ по Хмельницькій області надійшли відповіді, що Теряєв П. І. помер 26 листопада 1946 року від черевного тифу, а Гаврилюк В. П. – 9 червня 1947 року від тромбофлебіту⁴⁰. Такі цинічні повідомлення рідним засуджених до вищої міри покарання, а в подальшому реабілітованих, надсилалися відповідно до директиви голови КДБ при раді Міністрів СРСР від 24 серпня 1955 року за № 108 сс, в якій зазначалося: "На запити громадян про долю засуджених за контрреволюційну діяльність до вищої міри покарання колишніми колегами ОДПУ, трійками ОДПУ і НКВС-УНКВС та особливою нарадою при НКВС-МДБ СРСР органи КДБ повідомляють усно, що засуджені були позбавлені волі на 10 років виправно-трудовах таборів і померли в місцях ув'язнення⁴¹".

Цими діями керівництво держави прагнуло приховати дійсні наслідки жахливих репресій. При проведенні реабілітації в 1955–1962 роках засуджених до вищої міри покарання в позасудовому порядку правоохоронні органи інформували родичів репресованих про їхню смерть, яка не відповідала дійсності. У довідках сповіщалося, що засуджені померли в місцях позбавлення волі. Реєстрація смерті розстріляних осіб за рішенням позасудових органів, з відміченням у документах вигаданих термінів їхнього перебування в місцях позбавлення волі, ставило членів сімей при

встановленні пенсій у нерівні умови із членами сімей, родичі яких були розстріляні за вироком суду.

Враховуючи ці обставини голова КДБ В. Семичасний, 26 грудня 1962 р. направив у Президію ЦК КПРС пропозиції узгоджені з Прокуратурою СРСР та Верховним судом СРСР про доцільність у подальшому розгляді запитів громадян, повідомляти дійсні обставини смерті їхніх родичів, засуджених у позасудовому порядку до розстрілу. Ця пропозиція не передбачала розповсюдження на тих осіб, відносно яких відповіді давалися за раніше встановленими й діючим до 1963 р. порядку розгляду заяв.

Повідомлення громадянам про дійсні причини смерті засуджених осіб, пропонувалося надавати членам їхніх сімей, які мають право на пенсійне забезпечення у випадку втрати годувальника, на підставі клопотання перед відповідними органами про призначення пенсій за пільговими умовами як родичам осіб, які померли від трудового каліцтва або загинули при виконання службових обов'язків⁴².

Аналіз архівних матеріалів дозволяє констатувати, що реабілітація жертв політичних репресій, започаткована в другій половині 50-х років, базувалася на основі партійно-державних документів, які зобов'язували правоохоронні органи до розробки нормативно-правових актів для реабілітації різних категорій репресованих. Відновлення справедливості щодо безпідставно засуджених громадян мало обмежений характер і проявлялося, як правило, у кримінальній реабілітації. Це були перші кроки в процесі формування юридичної основи для подальшої реабілітації жертв політичних процесів.

¹ Рубльов О. Викриття "агентури польського фашизму" в УСРР: „справа польської організації військової” 1933-1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 7. К., 2003. – С. 170 – 189.; Григорчук П. С. Польське населення на Поділлі в 20-30 роки ХХ століття // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець Подільський, 1995. – С. 331 – 334.; Склярєнко Є. М. П'ятнадцять хвилин на долю людини // Подільські вісті. – 1994. - 28 квітня, № 49.; Савчук В. О. Учителі польських шкіл Поділля в лещатах репресій 20-30- х рр.. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 7 – К.: Рідний край, 1999. – С 228 – 294.; Завальнюк О. Володимир Олександрович Геренович // Зневажена Клію. – К., 2005. – С. 116 – 141.; Нестеренко В. А. Національні відносини на Поділлі в 20-30-ті роки ХХ століття: Автореф. дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 1998. – 17 с.; Жежицький В. Й. Репресивна політика на Поділлі в 20-х – першій половині 30-х рр. – К.: Рідний край, - 1997. – 93 с.; Кротік Н. Л. Політика в галузі освіти єврейського населення на Поділлі у 20-30

- рр. XX ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 9 – К.: Рідний край, 1999. – С 307 – 314.
- ² Державний архів Вінницької області (далі ДАВін.О). – Ф. П. 136, оп, 6, спр. 128. – Арк. 13.
- ³ Там само. – Спр. 503. – Арк. 95 – 96.
- ⁴ Державний архів Хмельницької області (далі ДАХм.О). – Ф. Р. 2508, оп. 1, спр. 25. – Арк. 259 – 260.
- ⁵ Там само. – Ф. Р. 2629, оп. 1, спр. 1. – Арк.. 1; – Ф. П. 3, оп. 1,спр. 340. – Арк.. 12.
- ⁶ Там само. – Ф. Р. 1086, оп. 1, спр. 84. – Арк. 438, 471.
- ⁷ Савчук В. О. Громадські та наукові форми краєзнавства у вивченні історії, культури національних меншин у 20-30-х рр. XX ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1997. – С. 148 – 163.
- ⁸ Культура і побут. – 1926. – 26 жовтня.
- ⁹ Марищенко О. До питання діяльності відділу єврейської культури Бердичівського музею // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. – Житомир: Волинь, 1999. – С. 61 – 62.
- ¹⁰ Партробітник України. – 1993. - № 16. – С. 35.
- ¹¹ ДАВін.О. – Ф. П. 136, оп, 6, спр. 503. – Арк. 33 – 34.
- ¹² ДАХм.О. – Ф. 6293, оп. 12, спр.17019. – Арк. 12.
- ¹³ Там само. – Спр. П. 4906. – Арк. 34.
- ¹⁴ Там само. – Ф. Р. 2597, оп. 1, спр. 1. – Арк. 128 – 129, 190.
- ¹⁵ Чирко В. В. Шкідництво різних націй... (Національні меншини в Україні у 1920-1930-ті роки за документами ЦДАГО України) // Архіви України. - 1992. - № 4 – С. 33.
- ¹⁶ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВС, КГБ. – 1995. - № 1/2. – С. 123.
- ¹⁷ ДАВін.О. – Ф. П. 136, оп, 1, спр. 371. – Арк. 6.
- ¹⁸ ДАХм.О. – Ф. П. 3, оп. 1, спр. 358. – Арк. 11 – 12.
- ¹⁹ Там само. – Спр.98. – Арк. 21.
- ²⁰ Лубянка, Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937-1938. - М.: МФД, 2004. – С.301.
- ²¹ ДАХм. О. – Ф. 6293, оп. 12, спр. П 5365. – Арк. 31 -32.
- ²² Там само. – Арк. 75.
- ²³ Там само. – П 7299. – Арк. 195, 197, 199, 201, 203, 207, 208, 209.
- ²⁴ Там само. – Спр. П 5365. – Арк. 80, 87.
- ²⁵ Там само. – Арк. 68.
- ²⁶ Там само. – Спр. П 7299. – Арк. 212, 214, 221, 223, 231.
- ²⁷ Там само. – Арк. 261 – 262.
- ²⁸ Там само. – Арк.267 – 268.
- ²⁹ Там само. – Арк. 261.
- ³⁰ Там само. – Спр. П 6584, Т. 4. – Арк. 29 – 30.
- ³¹ ДАВін.О. – Ф. П. 136, оп, 6, спр. 533. – Арк. 60.
- ³² Там само. – Арк. 67.
- ³³ Єроменко Т. І. Польська національна меншина в Україні у 20-30 ті рр.. XX століття. – К., 1994. – С. 60.
- ³⁴ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україніу 1930-ті роки // 3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1995. № 1/2. – С. 123.
- ³⁵ ДАХм.О. – Ф. П. 301, оп. 1, спр.228. – Арк. 33.
- ³⁶ Там само. – Спр. П 10084. – Арк. 59 – 60.
- ³⁷ Там само. – Спр. П 4118. – Арк. 380.
- ³⁸ Там само. – Арк. 232.
- ³⁹ Там само. – Арк. 237.
- ⁴⁰ Там само. – Арк. 391, 417.
- ⁴¹ Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. Том I. Март 1953 – февраль 1956. - М.: МФД, 2000. – С. 254.
- ⁴² Постановление Президиума ЦК КПСС ”Об изменениях в порядке отчетов на запросы граждан о судьбе репрессированных, приговоренных к высшей мере наказания” 15 февраля 1963 г. // Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. Том II. Февраль 1956 – начало 80-х годов. - М.: МФД, 2003. – С. 418.

Summery

The archivist materials show for us the end of the policy of the indigenisation, of the repression and the beginning of the rehabilitation's process for the guiltless citizens.

The words of the key: the indigenization, the reparations, the rehabilitation, the investigation bodies, the country-revolutionary crimes.

Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007.- Т. 9 – С. 97 – 108. Матеріали п'ятого круглого столу "Культура і просвітницький рух на Поділлі."